

Johannes a Leydis en de eerste humanistische geschiedschrijving van Holland*

B. EBELS-HOVING

INLEIDING

Humanistische geschiedschrijving van Holland — daarbij denkt men aan de eerste helft van de zeventiende eeuw, aan Hooft, Grotius, Matthaeus Vossius; en vervolgens, als men nog verder terug wil gaan in de tijd, aan de Doussa's, Junius, en tenslotte aan Snoy. Met hem zijn we rond 1520, en hebben we te maken met een geschiedschrijving van Holland 'die wat vorm en methode betreft als prototype van de Nederlandse Renaissance-geschiedschrijving mag gelden'¹. Kort voordien, in 1517, was er een grote samenvatting van de Hollandse geschiedenis verschenen in de volkstaal: de zogenaamde Divisiiekroniek. Dit invloedrijke werk, dat in tegenstelling tot Snoy's *De rebus batavicus libri XIII* meteen werd *gedrukt* en dus ruim verspreid, ademt een heel andere geest: men zou het een prototype van de middeleeuwse kroniek kunnen noemen, van een wereldkroniek zelfs, maar dan toegespitst op Holland². Toch zijn er in deze echt middeleeuwse kroniek door Kampinga en Romein al enkele humanistische trekjes aangewezen³. Dat er echter nóg vroegere aanzetten tot humanistische geschiedschrijving van Holland te vinden zijn, en dat dat het geval is in de voornaamste bron van de

* De basis voor dit artikel is gelegd door drs. J. Duim te Hellevoetsluis, die in het kader van een (WVM)aanstelling bij de Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis van de RU Groningen zorgde voor transcripties van het Beierse gedeelte van de (onuitgegeven) eerste Hollandse kroniek van Leydis in twee versies; voor een transcriptie van de *marginalia* bij een van de versies; en voor een notering van de afwijkingen tussen het (enige) manuscript van Leydis' tweede Hollandse kroniek en de enige daarvan bestaande editie (ook voor het Beierse gedeelte). Ik ben hem zeer erkentelijk. Graag dank ik ook drs. C.P.H.M. Tilmans en drs. E.O. van der Werff voor hun medewerking en belangstelling. Van hun werk over respectievelijk Van Berchen en Pauli heeft deze studie van Leydis geprofiteerd.

1. Ph. de Vries, 'De Nederlandse geschiedschrijving sedert de Renaissance', in : *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, XII (1958) 459.

2. Zie B. Ebels-Hoving, 'Het karakter van de Divisiiekroniek', *Theoretische Geschiedenis*, IX (1982) 246-262.

3. H. Kampinga, *De opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis bij de Hollandsche historici der XVIIe en XVIIIe eeuw* (s-Gravenhage, 1917, herd. Utrecht, 1980) 7-8; J. Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de middeleeuwen* (Haarlem, 1932) 209-211; ook Ph. de Vries (zie noot 1) 458.

Divisiechroniek, het *Chronicon Hollandiae* van Johannes a Leydis, is tot nu toe niet gezegd. Doel van dit opstel zal zijn: een plaatsbepaling en karakterisering van de geschiedschrijver Leydis, met bijzondere aandacht voor die elementen in zijn werk die men mag kenschetsen als 'humanistisch'. Daartoe zal het nodig zijn enerzijds duidelijk aan te geven in welke zin deze term hier gebruikt zal worden en anderzijds een precies inzicht te geven in Leydis' werkwijze, die — zoals zal blijken — weliswaar grotendeels gelijk is aan die van andere laat-middeleeuwse kroniekschrijvers, maar daar toch op een enkel punt van afwijkt.

Wat wordt hier dan verstaan onder humanistische geschiedschrijving? Wij hebben het over Holland in de late vijftiende eeuw, de tijd van Erasmus' jeugd, van de allereerste blijken van een nieuwe belangstelling, een nieuwe stijl, in deze contreien; verstandig is het daarom wellicht om van vroeg-humanisme te spreken. Dat de geschiedschrijving uit de tijd van dit Noordelijk vroeg-humanisme enkele eigen kenmerken begon te vertonen is tot nu toe wel aangeduid, maar in de Nederlandse studies over dit onderwerp is het niet heel duidelijk wat men wel of niet kenmerkend wil achten⁴. Kampinga noemt vooral: ontwikkeling van de historische kritiek, belangstelling voor de geografie, en besef van verandering; ook wijst hij op de hogere eisen die men gaat stellen aan de stijl⁵. Voor Waterbolck is het vooral een nieuw soort 'nationalisme' dat de humanistische geschiedschrijving een eigen aard geeft; zijn voornaamste thema is dat de ware belangstelling voor het eigen, veelal oudere, verleden leidt tot pogingen dit verleden via (pseudo-) klassieke bronnen beter te funderen, waardoor dan weer historische zin en kritiek ontwikkeld worden. Ook noteert hij de rol van stijloverwegingen⁶. Nu zou het

4. Er is nog steeds een duidelijk gebrek aan studies over het Noordnederlandse vroeg-humanisme, zowel wat betreft de literatuur als de geschiedschrijving: op het laatste gebied is men eigenlijk nog steeds aangewezen op Kampinga, zie noot 3, en op E.H. Waterbolck, *Twee eeuwen Friese geschiedschrijving. Opkomst, bloei en verval van de Friese historiografie in de zestiende en zeventiende eeuw* (Groningen, Djakarta, 1952). Redenen voor het tekort zijn al eens aangegeven door B. de Graaf in *Folium*, III (1954) 81 vlg.; zie aldaar ook een *Lijst van werk van Noord-Nederlandse humanisten, geboren voor of omstreeks 1500*, door H. Baudet, M.A. Nauwelaerts en F. Tichelman, 3-28; dit is een gebrekkige eerste inventarisatie, later sterk verbeterd en aangevuld door J. IJsewijn als aanvulling op zijn waardevol overzichtsartikel 'The Coming of Humanism to the Low Countries', *Itinerarium Italicum. The Profile of the Italian Renaissance in the Minor of its European Transformation* (Leiden, 1975) 193-301 (hierna IJsewijn, 'Coming of Humanism'). Maar ook deze lijst is onvolledig, en het artikel geeft de vele *desiderata* duidelijk aan. — A.G. Weiier, 'Tussen Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. Veranderingen in de Nederlanden: Van Scholastiek naar Humanisme', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, LXXXVII (1972) 1-25 behandelt alleen de ontwikkelingen in de logica. Dat speciaal de geschiedschrijving zo weinig aandacht heeft gekregen hangt ongetwijfeld samen met het feit dat Erasmus geen historicus was (zie voor een samenvatting J. IJsewijn en C. Mattheeussen, 'Erasmus et Phistoriographie', *The late Middle Ages and the Dawn of Humanism outside Italy* (Mediaevalia Lovaniensia, I, 1; Leuven-Den Haag, 1972) 31-43).

5. *Opvattingen*, 7-18, 24.

6. *Friese geschiedschrijving*, 36-56, 132-134.

apert onjuist zijn om het bestaan van de genoemde kenmerken te bestrijden; het is echter wél zo dat zij door latere studies, met name door niet-Nederlandse op het gebied van de middeleeuwse historiografie, veel van hun duidelijkheid verloren hebben. Vooral is dat zo met het genoemde punt: groei van de historische kritiek; recente studies, met name van Guenée, hebben aangetoond wat de middeleeuwer op dit gebied kon presteren, zodat zelfs gesteld kan worden dat de humanisten in het historisch vakwerk vaak minder competent waren dan hun voorgangers, die ze vaak zo grondig minachtten⁷. Maar ook een kenmerk als geografische belangstelling verliest zijn specifiek karakter bij nadere bestudering van de middeleeuwse geschiedschrijving⁸. Een punt waarop de humanisten zich evenwel ook bij nadere beschouwing duidelijk van hun voorgangers blijven onderscheiden is hun meer algemeen en vooral meer bewust gebruik van de klassieke retorica⁹. Zij tonen een duidelijke preoccupatie met stijl en stijlmiddelen. Uiteraard had dit bewuste omgaan met de taal een doel: in Holland rond 1500 stellig nog nauwelijks dat van een bepaalde politieke educatie in civiel-humanistische zin¹⁰, eerder een algemeen moralistisch, dat men naar keuze bijbels- of

7. Dat was ook al gesteld door E. Fueter, *Geschichte der neueren Historiographie* (1e dr.; München 1911), wiens woorden Guenée aldus samengevat: 'Beaucoup d'entre eux (des humanistes érudits)... se sont plus souciés de beau style que de recherche historique et ont été des techniciens de l'histoire moins compétentes que certains de ces prédécesseurs qu'ils méprisaient tant' ('Y a-t-il une historiographie médiévale?', *Revue historique*, 524 (1977) 261-275, herdrukt in *Politique et histoire au moyen-âge* (Parijs, 1981) 205-219 (de aangehaalde passage op 218)). Zie ook in dezelfde bundel 'Authentique et approuvé. Recherches sur les principes de la critique historique au moyen-âge', 265-278 (oorspronkelijk in: *Actes du Colloque internationale sur la lexicographie du latin médiéval*, Paris, éditions du CNRS, 215-228); en ook B. Guenée, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval* (Parijs, 1980), vooral 129-147.

8. Guenée, *Histoire et culture historique*, 166-178 (Le sens de l'espace, Les fruits de l'expérience), waar overigens wel wordt benadrukt dat voor het verspreiden van juist geografische kennis de drukpers met zijn mogelijkheid kaarten te multipliceren van het grootste belang is geweest. Een voorbeeld van middeleeuwse geografisch-kartografische belangstelling levert Matthew Paris, zie R. Vaughan, *Matthew Paris* (Cambridge, 1958) 235-250. De belangstelling betreft in het algemeen vaak het Heilige Land en de wegen daarheen, maar toch ook de eigen omgeving. Zie verder nog noot 18.

9. Zie bijvoorbeeld R. Landfester, *Historia magistra vitae. Untersuchungen zur humanistischen Geschichtstheorie des 14. bis 16. Jahrhunderts* (Genève, 1972) 27: 'Danach ist die geistige Aktivität der Humanisten im wesentlichen als eine Erneuerung der rhetorische Bildungstradition des Alterums anzusehen und in ihrer pädagogischen ebenso wie in ihrer literarisch-oratorischen und philosophischen Interessenrichtung auf diesem Hintergrund zu interpretieren'. Men kan deze opvatting wel aanduiden met het etiket 'school van Kristeller', *ibidem*.

10. Zie voor de problematiek rond dat onderwerp E.O.G. Haitsma Mulier, 'Vijfentwintig jaar Baronthese: continuïteit of discontinuïteit in de ontwikkeling van het Italiaanse humanisme?', *Theoretische Geschiedenis*, VII (1980) 72-84; of de korte samenvatting bij B. Guenée, *l'Occident aux XIVe et XVe siècles, Les Etats* (Parijs, 1971) 314-317.

christelijk-humanistisch mag noemen¹¹. Een beter presenteren van het verleden ging dienen voor het overbrengen van een duidelijker boodschap; gevolg daarvan was een vrijere behandeling van de stof, waardoor de geestelijke distantie tot het eigen verhaal groeide. Bewuster gebruik van de *eloquentia* leidt nu eenmaal tot afstandelijkheid tegenover de *materia*. Zo kwam er een proces op gang dat door Nancy Struever als volgt is omschreven:

'...just as perspective in Renaissance art enlarged experience, so Humanist rhetoric gave a more comprehensive view of reality to historical consciousness. The selection and assimilation of strands of the classical rhetorical tradition... helped establish that sense of 'fixed distance' which characterized their posture...'¹².

Belangrijk is dat nu het besef begon door te breken dat de geschiedschrijver gebeurtenissen uit het verleden mag selecteren en stileren¹³; in de praktijk kan dat betekenen dat de humanistische historicus een bepaald stuk van het door hem overziene verleden durft aan te vatten, waarmee hij iets geheel anders doet dan zijn middeleeuwse voorganger, die toch meestal toe wil naar de eigen tijd, en dus steeds maar bezig is met het *up to date* brengen van zijn werk. Voor de humanist gaat fraaiheid van een stuk geschiedenis zwaarder wegen dan volledigheid van het geheel.

Aanvaardt men dit bezig-zijn met de stijl en het daarmee samenhangende complex (dat ik maar samenvat met de term afstandelijkheid) als een bruikbaar onderscheid tussen de middeleeuwse en de vroeg-humanistische geschiedschrijving van Holland, dan moet duidelijk zijn dat het gebruik van Latijn op zich niet betekent dat men met (vroeg-)humanistische geschiedschrijving van doen heeft. Wel is het stellig zo dat in de praktijk het gebruik van Latijn, en vooral de kwaliteit van dat gebruik, een graadmeter is voor de intensiteit van humanistisch streven. Zo kan ons het laat-vijftiende-eeuwse Latijnse proza dat in de Nederlanden werd geschreven wel iets meedelen over humanistische intenties in het algemeen. Als

11. Dat geschiedschrijving met name via *exempla* altijd een pedagogisch of moralistisch doel dient is duidelijk, het gaat evenwel om de inhoud van dat doel. Hoe uiterst subtiel de overgang ligt van eeuwig-heil naar levenspraktijk-optiek wordt bijvoorbeeld duidelijk in E. Kessler, *Petrarca und die Geschichte* (München, 1978) vooral 102-116; en ook in diens *Theoretiker Humanistischer Geschichtsschreibung* (München, 1971) 31. Voor de bijzondere religieus-moralistische inhoud van het Nederlandse vroeg-humanisme zie nog steeds J. Lindeboom, *Het Bijbelsche Humanisme in Nederland* (Leiden, 1913) maar ook IJsewijn, 'The Coming of Humanism', 223 vlg.

12. N.S. Struever, *The Language of History in the Renaissance. Rhetoric and Historical Consciousness in Florentine Humanism* (Princeton, 1972) 66-67.

13. 'Not factual completeness and accuracy was expected from the true historian, but moral guidance, and he was therefore permitted to select and to stylize the events of the past', F. Gilbert, *Machiavelli and Guicciardini. Politics and History in Sixteenth-Century Florence* (Princeton, 1965) 225.

dan blijkt dat het taalgebruik van zelfs de beroemdste prozaïsten (een Dionysius de Karthuizer, een Thomas a Kempis) door een hedendaagse kenner van het Neolatijn bepaald niet hoog wordt aangeslagen¹⁴, dan hoeft het ons niet te verbazen dat ook de geschiedschrijvers in dit opzicht onder de maat bleven. Dat blijkt te gelden voor de Brabander Van Dynter en voor de Geldersman Van Berchen¹⁵; stellig kan het ook gezegd worden van de Hollander Theodoricus Pauli (Dirk Pauw)¹⁶. Niemand zal hem een humanistisch auteur noemen; dat blijkt uit de kwaliteit van zijn Latijn, en ook uit zijn volijverige doorschrijven, door zijn drang aan het heden toe te komen, steeds maar aanvullend tot aan zijn dood (in 1493). Maar hoe ligt dat dan met betrekking tot onze Leydis? Ook van hem valt weinig te verwachten: net als Pauli ontbreekt hij in Usewijns recente opsomming van Nederlandse vroeg-humanisten¹⁷. Maar toch meende Romein dat 'de Renaissance dezen kloosterling had aangeraakt'¹⁸. Wie was dan eigenlijk die kloosterling Leydis, wat schreef hij, hoe deed hij dat?

LEVEN, SITUATIE, WERK

Broeder Johan van Leyden noemt hij zich¹⁹, of, in het Latijn, frater Johannes Leydis of ook frater Iohannes Gherbrandi de Leyden²⁰. Zijn werk is nauwelijks bekend. Zijn belangrijkste kroniek is, onvolledig en vol fouten en veranderingen, pas uitgegeven in de zeventiende eeuw²¹; een nieuwere editie ontbreekt. Van zijn vele preken is de tekst niet teruggevonden²². Het is zelfs niet gemakkelijk vast te

14. IJsewijn, 'Coming of Humanism', 194.

15. *Ibidem*, 195.

16. De meest recente samenvatting van zijn leven en werk geeft M. Carasso-Kok, *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen* ('s-Gravenhage, 1981; Bibliografische reeks van het Nederlands Historisch Genootschap no. 2) 243-249 (hierna: Carasso-Kok, *Repertorium*).

17. Zie 'Coming of Humanism' 284-301. Merkwaardig genoeg staat Willem van Berchen, over wiens Latijn tevoren harde woorden gesproken waren (zie noot 15), wél in de lijst, 285.

18. Romein, *Noord-Nederlandsche geschiedschrijving* 119. Zoals vaker gebruikt Romein hier een verkeerd argument voor een goede bewering: hier zegt hij dat 'Leydis' blik, zij het 'weltevremd' nog, toch af en toe al over Azië en Afrika uitzwerft'. Ja, vooral in kruistochtverband (de Hollandse graven)! Op deze manier zou de Renaissance al vele kloosterlingen voor Leydis hebben aangeraakt. Zie ook noot 8.

19. In de proloog van zijn 'Nederlandse Brederode' (zie hierna 32, 36) ed. A. Matthaeus, *Veteris Aevi Analecta* (editio secunda in quinque Tomis; Hagae-Comitum, 1738) I, 591.

20. Respectievelijk in zijn 'Egmondkroniek' (zie hierna 32, 35) ed. V.J.G. Roefs O. Carm., *De Egmondsche abtenkroniek van Iohannes a Leydis O. Carm.* (Sittard, 1942; hierna: Roefs, *Egmondkroniek*) 116 (tweede versie van de kroniek), 227 (eerste versie); en in een postscript bij zijn transcriptie van A. Bostius' *Speculum historiale*, zie hierna 49, Milano, Bibliotheca Brera AE. XII. 22, 572.

21. F. Sweertius, *Rerum belgicarum annales chronici et historici*, I, 1 (Francofurti, 1620) 1-349.

22. Roefs, *Egmond-kroniek*, 32-33; Leydis schreef voorts over 'karmelieten-onderwerpen', zie hierna noten 88 en 90.

stellen van welk werk hij nu eigenlijk de auteur mag heten, zelfs als men dit woord opvat in zijn ruime middeleeuwse zin, die van compiler, bewerker, vertaler, ja zelfs die van copïist²³. Ook van zijn leven weten we weinig. De meest recente samenvatting van de feiten, die van M. Carasso-Kok (1981), bevat in enkele regels tweemaal een voorzichtig 'waarschijnlijk':

Jan Gerbrandszoon van Leiden... deed vóór 1455 zijn intrede in het carmelietenklooster te Haarlem, waarvan hij in 1476 prior werd. Van 1479 tot 1480 was hij prior van het carmelietenklooster te Woudsend. In 1495 was hij weer in Haarlem, nu als subprior. Jan Gerbrandszoon van Leiden is waarschijnlijk in 1504 in Haarlem gestorven. Gezien zijn kroniek der heren van Brederode is het waarschijnlijk dat hij met dit geslacht in relatie stond²⁴.

Dit laatste 'waarschijnlijk' is over-consciëntieus: Reinoud van Brederodes weduwe Jolande immers was het die Leydis gevraagd heeft om een kroniek van het geslacht van haar overleden echtgenoot te schrijven, zodat, als er voordien geen relatie bestond, deze toch ontstond met haar vraag²⁵. Het eerste 'waarschijnlijk', betreffende het jaar van Leydis' dood, staat er terecht: er is namelijk ook gepleit voor 1525²⁶, en voor 1504 zijn geen echte bewijzen voorhanden. Een zeker belang heeft die sterfdatum wél, want als Leydis nog tot 1525 heeft doorgeleefd kunnen we hem zien als een oudere tijdgenoot van de eerste generatie Noordnederlandse vroeg-humanisten, van Erasmus, Aurelius, Geldenhauer, Snoy; stierf hij in 1504 dan kan hij hoogstens iets van de jonge Erasmus gehoord of gelezen hebben, en wordt dan een voorloper in plaats van één uit de voorhoede. Er is op dit punt geen zekerheid te krijgen, maar de meeste gegevens pleiten toch wel voor het aanhouden van 1504 als sterfdatum²⁷.

Daarmee valt Leydis' leven bijna geheel in die voor Holland zo merkwaardige

23. B. Guenée, 'l'Historien par les mots', *Introduction a: Le métier de l'historien au Moyen Age. Etudes sur l'historiographie médiévale sous la direction de B. Guenée* (Parijs, 1977) 1-17, herdrukt in *Politique et histoire au moyen age*, zie noot 7, 221-251, vooral aldaar 231-232. Speciaal voor het punt *scriptor* zie E. Ph. Goldschmidt, *Medieval Texts and their first Appearance in Print* (Londen, 1943, 1965) 113.

24. Carasso-Kok, *Repertorium*, 326.

25. Matthaëus, *Analecta*, zie noot 19, 642.

26. Met name door Matthaëus, zie Roefs, *Egmond-kroniek*, 24; ook door de invloedrijke T. Brandsma Ord. Carm. in *Carmelrozen*, III (1914-1915) 143.

27. Een goed overzicht van de argumenten vóór het sterfjaar 1525 geeft Roefs, *Egmond-kroniek* 24, 42-45, om ze vervolgens op waarschijnlijkheidsgronden te weerleggen, 25. Inderdaad kan ook herhaald onderzoek (onder andere in de Carmeliterbücher, Stadtarchiv Frankfurt a/M) alleen die waarschijnlijkheid bevestigen: 1504 blijkt een stevige traditie in het (steeds veel latere) documentatiemateriaal van de orde (zie bijvoorbeeld Carmeliterbücher C 47e, *Catalogus Historicus virorum illustrium Ordinis B.D.G. V. Mariae de Monte Carmeli provinciae Alemaniae Inferioris*, f. 173' en 173"; ook C 47 a, R.P. Jac. Milendunck *Chronicon universale* etc, f. 434¹). Ook in geleerden-

tweede helft van de vijftiende eeuw, waarin het gewest dan wel in veel opzichten een voorsprong had²⁸, maar toch ook bepaald leed onder de effecten van een ver en vreemd landsbestuur. Alleen al de afwezigheid van een eigen permanent hof in het Noorden betekende het ontbreken van een centrum van patronage van waaruit het historisch belang van vorst en gewest kon worden gepropageerd. Dat gebrek aan impulsen voor de gewestelijke geschiedschrijving is duidelijk als men de illustere prestaties rond het Bourgondische hof stelt naast de povere uit het Noorden. Natuurlijk mag men dat niet alleen op rekening van de afwezige landsheer schuiven; tenslotte waren er in het Noorden andere centra, met name steden, die hun eigen aanzetten hadden kunnen geven. Merkwaardig genoeg ontbreekt hier echter ook de stadskroniek bijna geheel²⁹. De enige impulsen voor de geschiedschrijving blijken te zijn gegeven door de kloosters en de adel; Leydis' historisch werk illustreert dit.

Waaruit bestond dat nu? Uit telkens twee versies van drie kronieken, die respectievelijk de geschiedenis van Holland, die van het klooster Egmond, en die van het geslacht Brederode behandelen; uit zes werken dus, die hier voor het gemak worden aangeduid met Holland-I en Holland-II, Egmond-I en Egmond-II, en Brederode-N(ederlands) en -L(atijn). Volgens het meest recente overzicht, dat van M. Carasso-Kok, moeten deze zes werken als volgt worden gedateerd³⁰:

Holland-I	:	tussen 1467-1469
Egmond-I	:	tussen 1477-1484
Brederode-N en -L	:	tussen 1483-1486
Holland-II	:	tussen 1486-1494
Egmond-II	:	'kort na 1494' (de auteur heet dan 'men')

Het geheel zou dus geschreven zijn in een kleine dertig jaar, zo tussen 1467 en 1495; maar deze vaststelling biedt geen inzicht in het complex van schrijven en herschrijven dat Leydis in die jaren ondernam. Pogen we ons daar enigszins in

encyclopedieën van buiten de orde figureert het sterfjaar 1504, het vroegst bij Gesnerus' *Bibliotheca instituta et collecta...* (Tiguri, 1574) 372 (de eerste druk van dit werk is van 1555). Zowel in de carmeliter als in de 'wereldlijke' traditie staat steeds: *obiit tandem Harlemi, anno D. 1504*, welk *tandem* lijkt te duiden op ouderdom. Trithemius' bekende *Catalogus illustrium virorum Germaniam suis ingenijs... ornantium* (Mainz, Peter von Friedberg, 1495) lxix zegt dat in 1495 Leydis *adhuc vivit in conventu suo harlemensi*, waaruit iets doorklinkt van 'nog steeds'.

28. Naar H.P.H. Jansen, *Hollands voorsprong, Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van... hoogleraar... aan de R.U. te Leiden* (Leiden, 1976).

29. Al opgemerkt door J.A. Kossmann-Putto in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, XII (1958) 457.

30. Carasso-Kok, *Repertorium*, 326-332.

te verdiepen dan blijkt bovenstaand rijtje met zijn bijna steeds keurig op elkaar volgende data toch wel enige revisie te behoeven.

Om te beginnen zijn daar de twee versies van de Hollandse kroniek. Van Holland-I bezitten we de autograaf³¹. Een titel draagt die niet (meer). Carasso-Kok stelt voor hier de traditie te handhaven die spreekt van een *Chronicon comitum Hollandiae et episcoporum Ultraiectensium*, daarmee aangevend dat Leydis een soort Vermeerderde Beka schreef, waarin Hollandse en Stichtse stof vermengd waren. Het interessante is dat Leydis zelf van grote onzekerheid juist op dit punt getuigt: in zijn proloog tot Holland-I spreekt hij van *Cronice Hollandicorum*, en later noemt hij het werk een *Historia Hollandensium*³². Daaruit blijkt dat hij direct al het voornemen gehad moet hebben *Hollandse* geschiedenis te schrijven; die bedoeling blijkt ook uit het begin van Holland-I, waar zonder omhaal meteen twee vragen gesteld worden: hoe komt Holland aan zijn naam, en waar ligt het³³? Toch blijkt Leydis dan vervolgens niet los te kunnen komen van Beka: hij plaatst diens proloog zelfs vóóran zijn eigen inleiding en later, in zijn *praefatio* tot Holland-II, belijdt hij de wenselijkheid van het samen-behandelen van de geschiedenis van Holland en Sticht³⁴. Duidelijk is dus in elk geval dat het afbakenen van Hollandse stof voor Leydis een moeilijk punt is geweest; misschien leidde die moeilijkheid zelfs wel tot het afbreken van zijn eerste poging tot het schrijven van een Hollandse kroniek.

Wanneer gebeurde dat? De autograaf breekt nu af bij de behandeling van het jaar 1437³⁵, maar moet verder gelopen hebben: Leydis zelf had in zijn inhoudsopgave aangekondigd: 'Het tiende boek begint vanaf Philips, de grote Hertog van Bourgondië... maar het einde van dit boek ken ik niet *want deze Philips leeft nog* (curs. B.E.)³⁶. Dat betekent dus dat Holland-I werd afgebroken voor Phi-

31. Dat is een wat stoutmoedige bewering: Carasso-Kok, *Repertorium*, 327 spreekt van 'waarschijnlijk autograaf'. H. Bruch, *Supplement bij de geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving... van dr. Jan Romein* (Haarlem, 1956; hierna: *Supplement*) 44 is echter wel zeker van het autografische karakter; het gaat hier om het ms London BL, Cotton Vitellius E VI. Een vergelijking van dit manuscript met de *per manusfratris Johannis de Leyden* geschreven woorden in het ms Milano, Bibliotheca Brera AE.XII.22, 572 lijkt mij twijfel uit te sluiten.

32. Respectievelijk zo genoemd in *Catalogue of the Cotton mss.*, II, 429 (London BL) en in F. Sweertius, *Rerum belgicarum annales etc. ...praefatio* (ongenummerd).

33. Ms London BL, Cotton Vitellius E VI, f. 1'.

34. Zie de *praefatio* genoemd in noot 32.

35. Maar dat ligt ongetwijfeld aan de beruchte brand in Cottons bibliotheek, waardoor een deel van het ms aan het einde verloren is (en het resterende zwaar werd beschadigd). Cottons catalogus vermeldde een kroniek 'tot 1470', zie ook Carasso-Kok, *Repertorium*, 327, noot 1. Op grond van het vermelde in noot 36 hierna kan ik dat niet aannemen.

36. Ms London BL, Cotton Vitellius E VI, f 6^v: 'sed ignoro finem istius libri quia idem philippus magnus dux burgundie et comes hollandie tempore meo adhuc fuit superstes in vita...!'

lips' dood, dus voor 1467. Het is waarschijnlijk dat de kroniek liep tot in 1466, het verhaal van de opstand van Dinant tegen Philips; dit valt af te leiden uit het afschrift van Van Sevender (waarover dadelijk), dat voor Boek X een aantal van tien hoofdstukken aankondigt, waarvan 'Dinant' het laatste vult³⁷. Ergens in de beschrijving van het jaar 1466 is Leydis dus ineens opgehouden, en dat kan gelegen hebben aan ontevredenheid met zijn opzet. Twijfel daarover is namelijk nog steeds zichtbaar in Leydis' eigen manuscript: in zijn inhoud had hij eerst gezegd dat zijn laatste Boek 'niets anders (zou) bevatten dan de geschiedenis van de Heilige Lidwina van Schiedam'³⁸, maar die zin vervolgens doorgestreept en vervangen door 'de geschiedenis van Philips van Bourgondië'. Een interessante correctie: chronologisch paste Lidwina, die in 1433 stierf, wel fraai achter het verhaal van Jacoba van Beieren, waarmee Leydis het voorafgaande Boek IX had gevuld — maar kon hij nu eigenlijk zomaar verder gaan met een heiligenleven, hoorde zijn Hollandse kroniek niet gewoon het stramien van de landsheren te volgen? Leydis besloot toch tot het laatste, maar brak intussen zijn verhaal wél af.

Uit ongenoegen over de opzet, wegens gebrek aan stof, of om nog andere redenen? In ieder geval gebeurde er iets vreemds met Holland-I; enerzijds stond Leydis zijn manuscript meteen ter copiëring af aan zijn medebroeder Frederik van Sevender³⁹, maar anderzijds hield hij het ook bij zich om het eigenhandig⁴⁰ van aanvullingen en verbeteringen te gaan voorzien. Hoe moeten we ons zoiets voorstellen? Van Sevender was, naar eigen zeggen, al op Hippolytusdag (22 aug.) 1469 tot en met Boek VIII gevorderd — maar zijn afschrift, dat trouwens Leydis' naam niet draagt, maakt geen gebruik van Leydis' eigen aantekeningen, die we nu in de marge van de autograaf vinden. Als we nu maar mochten aannemen dat dat manuscript enige jaren rustig in het Haarlems scriptorium heeft gelegen, terwijl Van Sevender het werk overschreef en Leydis er zo nu en dan wat bijschreef, dan werd het gebeuren nog voorstelbaar; er bestaat echter grond om aan te nemen dat Van Sevender het afschrift in Schoonhoven vervaardigde⁴¹. Het gemakkelijkste is dan te denken dat hij niet lang na 1469 'klaar' was en dat Leydis toen zijn manuscript terug kreeg en het als grondslag voor verdere studie ging gebruiken. Interessant is dat we hier heel duidelijk zien hoe weinig zelfbewust Leydis

37. Ms Leiden UB, BPL 127d. f. 108'. Dat Van Sevender uiteindelijk 28 Boeken schreef in plaats van de aangekondigde 10 doet hier nu niet ter zake.

38. 'In decimo libro nichil aliud tractabitur quam vita sancte leduive virginis que obiit et sepulta est in oppido de schiedam', ms London BL, Cotton Vitellius E VI, f. 6^v.

39. Dit is het ms Leiden UB, BPL 127d. f. 1'-130'.

40. De marginalia zijn in verschillende handen, maar de meeste zijn van Leydis zelf; voor de bewijsvoering zie noot 31.

41. Zie Roefs, *Egmond-kroniek*, 29.

nog stond tegenover zijn kroniek, die hij via een transcriptie uit handen gaf maar toch ging verbeteren. Dat zou in de loop van de jaren anders worden.

Men neemt aan dat hij met dat herschrijven wel een twintig jaar wachtte: we zagen hiervoor dat Holland-II gedateerd wordt 'tussen 1485-1494', waarmee bedoeld wordt dat het werk ergens in die jaren is begonnen, niet dat het er ook in werd voltooid⁴². Bij nadere beschouwing blijkt er voor deze datering echter geen echt bewijs te bestaan⁴³, en verhindert niets de veronderstelling dat Leydis meteen na het afstaan van Holland-I is gaan werken aan een nieuwe, aangevulde en verbeterde versie. Er is zelfs een aanwijzing dat Holland-II al in 1485-1490 voltooid was⁴⁴; daar Leydis zelf zegt dat hij er tien jaar aan gewerkt heeft zou hij er dan uiterlijk in 1480 aan begonnen moeten zijn. Daar er evenwel geen goed onderscheid gemaakt kan worden tussen 'werken aan' en 'schrijven' zeker in een tijd voordat de drukpers het begrip *publiceren* toelaat — verdient het de voorkeur te stellen dat dateren hier speculeren blijft, en dat de enige reden om aan een vrij laat tijdstip in Leydis' leven te denken ligt in het feit dat Holland-II een duidelijk rijper werk is.

Voordat we overgaan tot een vergelijking van de twee versies moet kort iets gezegd worden over Leydis' andere kronieken. Het *Opusculum de gestis regalium abbatum monasterii sancti Athalberti ordinis s. Benedicti in Egmonda* heet met recht een *opusculum*: het is een heel simpel abten-kroniekje waarvan eigenlijk het meest opvallend is dat de auteur het net als Holland-I na een onzeker slot ineens

42. Zo staat het althans bij Bruch, *Supplement*, 44, die weer steunt op J.D. Hintzen, 'Het Chronicon comitum Hollandiae et episcoporum ultraiectensium Joh. Oerbrandi a Leydis', *BVGO* 5e reeks, IX (1922) 139-140 (hierna: Hintzen, 'Chronicon Hollandiae').

43. De *terminus post quem* voor het beginnen aan Holland-II, 1485, blijkt gekozen op grond van de idee dat Leydis dat pas kon doen nadat een ander werk, waarin dezelfde passages voorkomen, namelijk de Egmond-kroniek 'af' was; daar we echter alleen afschriften hebben is een prioriteit van het gebruik van bepaalde passages niet vast te stellen. De *terminus ante quem* voor het *beginnen* met Holland-II berust op Leydis' mededeling dat hij 10 jaar gewerkt heeft aan deze kroniek — en daar hij in 1504 stierf moet hij er dan laatstelijk 1494 aan begonnen zijn. Dit is het eerst geopperd door J.D. Hintzen, zie noot 42, en overgenomen door Bruch, *Supplement*, en Carasso-Kok, *Repertorium*, 326.

44. Men moet er dan van uitgaan dat Roefs gelijk heeft met zijn veronderstelling dat Leydis zelf zijn *Egmondse* kroniek interpoleerde tussen 1485-1490; welnu, toen was Holland-II duidelijk éf, want Leydis refereert er zelf aan (Roefs, *Egmond-kroniek*, 43-44, 116); het is het woord *divisio* dat verraadt dat Leydis hier echt op zijn *tweede* Hollandse kroniek doelt, in de eerste had hij namelijk nog *libri* gebruikt. Roefs, *Egmond-kroniek*, 92-93 citeert twee passages om te bewijzen dat Holland-I 'in Egmond zit', maar toevallig zijn die twee passages ook letterlijk te vinden in Holland-II, zodat hij er ook mee zou kunnen bewijzen dat Holland-II 'in Egmond zit'.

heeft losgelaten⁴⁵ om er een nieuwe versie van te gaan schrijven. Daar er echter op handschriftelijke gronden niet meer vast te stellen valt in hoeverre Leydis zelf voor de nieuwe versie verantwoordelijk is geweest laten we de Egmond-kronieken hier verder rusten⁴⁶. Was het laatst-behandelde jaar in Egmond-I 1484, de laatste jaren van de twee Brederode-kronieken zijn respectievelijk 1486 (Nederlandse versie, draagt Leydis' naam) en 1482 (Latijnse versie; doet dit niet). De *communis opinio* wil dan dat de Brederode-kronieken geschreven zijn 'tussen 1483 en 1486'⁴⁷, maar alweer mist zo'n datering grond en kan men het beter laten bij: *na 1486*, zijnde het laatste jaar van de langst-lopemde versie. Omdat er namelijk geen autografen bewaard zijn gebleven die ons een duidelijk afbreken zouden kunnen tonen hoeft de behandeling van een laatste jaar niet te impliceren dat de met-de-gebeurtenissen-meeschrijvende auteur op Oudejaar de pen neerlegde. Als men die eigenlijk wat vermakelijke idee laat varen blijft er als enig verder houvast over de sterfdatum van Jolande van Lalaing, Leydis' opdrachtgeefster, en die is 1497⁴⁸. Maar op zich betekent die ook niet meer dan dat Leydis vóór dat jaar aan 'Brederode' begonnen moet zijn. Even onmogelijk als een precieze datering is het aangeven van de samenhang tussen de Nederlandse en de Latijnse versie⁴⁹; maar in elk geval is duidelijk dat men *niet* mag stellen dat de ene versie in zijn geheel voorafgaat aan de andere. In de Nederlandse worden sommige thema's meer uitgewerkt dan in de Latijnse, maar andere minder: dat heeft tot gevolg dat sommige stukken uit Brederode-N van latere datum lijken dan de vergelijkbare gedeelten Brederode-L, maar dat ook het omgekeerde het geval kan zijn⁵⁰. Ver-

45. Ms 's-Gravenhage KB 132 F 15; op f. 4" is het overlijden van abt Jordanus van Driel in 1484 toegevoegd, waardoor de nummers van de capita veranderd moesten worden. De hand is niet die van Leydis, maar lijkt er sterk op, en wijst wel in de richting van het Haarlemse scriptorium: mogelijk is het die van een hulp van Leydis, dezelfde die verantwoordelijk is voor de *incipits*, *explicit*s, en *capita*-nummers in het Londense Ms, Leydis' autograaf (ik dank deze suggestie aan drs. E.O. van der Werff).

46. Omdat Egmond-II alleen in afschrift overgeleverd is (het oudste, Leiden UB, BPL 1818 is van de hand van Balduinus de Haga, monnik en bibliothecaris te Egmond onder abt Meinard Man, 1509-1526) zijn er geen verbeteringen of toevoegingen meer te herkennen.

47. Carasso-Kok, *Repertorium*, 330, op grond van Bruch, *Supplement*, 45.

48. A.W.E. Dek, *Genealogie van de Heren van Brederode* (Den Haag, 1959) 11.

49. Edities Nederlandse versie: Mattheaus, zie noot 19 en G.A. Hoar, *The Brederode Chronicle by Jan van Leiden* (ph.D. diss. Univ. of Michigan, 1955; authorized facsimile bij University Microfilms International, 1983) (deze editie berust op het zogenaamde Hyma-ms te Ann Arbor). Latijnse: *Chronica illustrium dominorum de Brederueden*, W. Jappe Alberts en C.A. Rutgers, ed. (Groningen, Djakarta, 1957) (Fontes minores medii aevi V-VI).

50. Een gedeeltelijke opsomming van de verschillen geven Jappe Alberts en Rutgers in hun inleiding, zie noot 49, vi-vii. Volgens Hintzen, zie noot 42, berust de Nederlandse versie op de Latijnse. Roefs neemt dat zondermeer over (*Egmond-kroniek*, 32), en ook Bruch doet dat (*Supplement*, 45). Maar Hoar, zie noot 49, is voorzichtiger: 'neither version is a direct translation of the other', 28. Carasso-Kok stelt dan ook terecht dat de verhouding tussen de beide redacties nader onderzocht zou moeten worden (*Repertorium*, 330). Over de onhoudbaarheid van Hintzens argument, dat een eerder ophoudende kroniek aan een later ophoudende vooraf moet gaan, zie verder op in dit artikel, 46-47.

derop zal een voorbeeld gegeven worden van een passage waar de Latijnse versie duidelijk de uitvoerigste is; deze alleen al bewijst dat men beter niet kan spreken van 'de Latijnse Brederode die aan de Nederlandse voorafgaat'⁵¹.

Zo blijkt dan dat Leydis toch wel een dertig jaar bezig is geweest met kronieken die alle Hollandse stof bevatten. Hij had duidelijk moeite met het afronden van zijn werken. Het is niet uitgesloten dat hij soms min of meer gelijktijdig aan verschillende kronieken werkte, en dezelfde stof soms voor meer dan één gebruikte. Er zijn geen aanwijzingen dat hij een ervan voor de drukpers heeft bestemd. Toch groeide er al werkend bij hem een zekere ambitie, en dat brengt ons op het aangekondigde punt van Leydis' 'humanisme'.

HET VERSCHIL TUSSEN HOLLAND-I EN HOLLAND-II

Holland-II onderscheidt zich om te beginnen al van het oudere werk door de zelfbewuste aanhef. Leydis gaf aan zijn tweede versie een *praefatio* mee (bij de eerste was dat een *prologus* geweest!), en daarin verwierp hij zijn Holland-I in niet mis te verstane bewoordingen:

Sicque praesens opus *revocat de facto et destruit* Hollandensium historias, nomine meo alias intitulatas, quarum primi libre habet: 'In principio sive exordio huius primi libri duo possunt queri etc'. Non enim nego illas historias per me esse compositas, sed quia postea *melius veritatem in dubiis reperi et meliorem modum excogitavi multoque plures historias inveni ideo praesens novum opus inchoavi*⁵² (cursivering en B.E.).

Nu is herschrijven van een kroniek in de middeleeuwen niets bijzonders; het lijkt zelfs of dat verschijnsel in de late middeleeuwen toeneemt: men denke maar aan Froissart, en voor de Nederlanden aan Leydis' tijdgenoten Pauli⁵³, Van Berchen⁵⁴ en Van Naeldwijck⁵⁵. De vrees om op te houden, een punt te zetten, lijkt groeiend en algemeen (duidelijk is dat pas de *deadline* van uitgevers deze vaardigheid aan kroniekschrijvers heeft bijgebracht). Leydis' wens iets te herzien is dus eerder gewoon dan bijzonder, maar zijn hier geciteerde verantwoording

51. Er bestaat ook nog een Franse kroniek van de heren van Brederode, kort geleden besproken door H. Bruch en R.E.V. Snip in *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, XVI (1984) 35-42. Deze berust op een Nederlands voorbeeld.

52. F. Sweertius, *Rerum belgicarum annales, praefatio* ongenummerd; aangehaald bij Romein, *Noord-Nederlandsche geschiedschrijving*, 116 en Roefs, *Egmond-kroniek*, 25.

53. Pauli schreef maar liefst drie versies van de Luikse oorlog tegen Bourgondië, namelijk in het *Chronicon Hollandiae*, ms Utrecht UB 1650, 1248-1314; in zijn *Chronicon universale*, ms Brussel KB 22476, 283-286, en in een aparte *Historia de cladibus Leodiensum*, ed. P.F.X. de Ram, *Documents relatifs aux troubles du pays de Liège etc.* (Brussel, 1844) 187-232.

54. Zie *De Gelderse Kroniek van Willem van Berchen*, ed. A.J. de Mooy (Arnhem, 1950) xix.

55. Beide redacties zijn niet uitgegeven en hebben net als Leydis' Holland-I te lijden gehad van de brand in de Cotton-bibliotheek: London BL Cotton Vitellius F XV en Cotton Tiberius C IV.

heeft iets speciaals. Hij stelt dat zijn nieuwe versie de oude moet *vernietigen*; heel anders dan rond 1470, toen hij Van Sevender nog zo onbekommerd liet afschrijven, schaamt hij zich nu voor dat werk — anders had hij niet zo'n krachtige term hoeven te gebruiken⁵⁶. Hij wilde duidelijk iets veel beters bieden, en meende dat te kunnen doen op drie gronden: hij was beter op de hoogte van de waarheid, had een betere manier bedacht, en kende nieuwe geschriften.

Om met die betere manier te beginnen: waaruit kan die hebben bestaan? Wat Leydis bedoelt blijkt uit een vergelijking van de *prologus* tot Holland-I met de *praefatio* van Holland-II. In de eerste verontschuldigt Leydis zich voor de *varietas stili* van zijn werk; deze komt voort, zegt hij, uit zijn wens de woorden van anderen letterlijk over te nemen (*statui permanere integre dicta aliorum veredictorum*), en wel zonder ze te onderbreken (*fnolens interrumpere dicta aliorum*). Dit nu ligt in Holland-II heel anders, al wordt dat subtiel aangekondigd: ook nu verontschuldigt Leydis zich voor zijn stijl, maar ditmaal niet voor de *varietas*, maar voor de *ruditas*. Dat is een heel andere zaak. Wel hoopt hij dat het met die *ruditas* een beetje mee zal vallen omdat hij van plan is de daden der graven en bisschoppen in hun samenhang te presenteren en dat zal doen *sub breviori leniorique stilo*. Voorts heeft hij zijn stof ingedeeld naar de eisen die de beschreven perioden zelf stellen. Met andere woorden: Leydis' betere manier bestaat uit een betere stijl en een betere indeling.

Voordat we aantonen wat die betere stijl inhoudt moet nu eerst gekeken worden naar de twee andere redenen die Leydis tot revisie aanzetten, die inzake de 'waarheid'. Zelf onderscheidt hij (zie het citaat hierboven) een 'beter op de hoogte zijn' (*melius veritatem reperi*) van 'het kennen van meer bronnen' (*multoque plures historias inveni*). Dit is bepaald geen futiel onderscheid, want er moet voor hem een netelige kwestie mee samengehangen hebben, die van de gehoorzaamheid aan de *auctores* versus het geloof in eigen vondsten⁵⁷. Ook hier valt iets te leren uit een vergelijking van *prologus* en *praefatio*; in de eerste had Leydis nog volstaan met de standaard-opmerking dat hij in volle ernst de waarheid nagestreefd had — nu verzekert hij in het voetspoor van de traditie allereerst dat hij als *compilator* heeft gewerkt en dus zelf niets heeft verzonnen, om dan onverwachts toe te voegen dat hij er allerlei tussen heeft gestopt, voorzover hij de waarheid daarvan heeft kunnen vaststellen (*inserendo etiam plura alia, prout indagare potui et veritatem invenire valui*). Een regelrechte contradictie dus, want al mogen wij

56. Misschien beseftte hij dat er inmiddels nog meer afschriften waren gemaakt; zo berust er een afschrift van Holland-I door Pauli in Trier, Stadtbibliothek, Hs 1288/79 4°. Dat de hand die van Pauli is is vastgesteld door drs. C.P.H.M. Tilmans.

57. Over de gehoorzaamheid aan de *auctores* en het daarmee samenhangende waarheidsbegrip zie Guenée's artikel 'Authentique et approuvé' geciteerd in noot 7.

aannemen dat ook dat toegevoegde wel uit de geautoriseerde kronieken zal stammen, Leydis zegt dat niet.

Hoe ging nu dat compileren plus toevoegen in zijn werk? Dat voert tot het punt: inhoudelijke vergelijking van Holland-I met Holland-II. Om te beginnen is van belang dat de tweede versie het minst ver gaat in de tijd, nl. maar tot 1417 (de eerste in het afschrift-Van Sevender tot 1468, zie noot 37). Op deze kwestie van het einde van Holland-II komen we nog terug, maar vast staat dus dat we voor de periode 1417-1468 alleen de eerste versie bezitten. Over Holland-I vóór 1417 heeft Hintzen al in 1922 een hard oordeel uitgesproken:

zij (de kroniek)... is tot 1417 als bron voor de Nederlandse geschiedenis waardeloos, omdat zij door de tweede bewerking is achterhaald. Voor de jaren 1417-1468 is zij belangrijker, hoewel men voor die jaren beter en uitvoeriger wordt ingelicht door de Divisiekroniek⁵⁸.

Dit is waar, maar om op Hintzens woorden af te kunnen gaan moeten we toch wel zeker zijn van twee dingen: 1. staat alles uit Holland-I in Holland-II en, 2. heeft dat stuk Holland-I dat tot 1468 doorloopt niet toch wel enige waarde? Die tweede vraag is wel bevestigend te beantwoorden⁵⁹, al zijn de meer oorspronkelijke stukken al afzonderlijk uitgegeven⁶⁰. Maar staat alles uit Holland-I in Holland-II? We hebben dat bekeken voor de Beierse periode, 1345-1417, en die vergelijking leert dat niet alleen de eerste versie geheel is opgegaan in de tweede⁶¹, maar vooral dat de tweede véél uitvoeriger is. Voor de reconstructie van het verleden zou het geen verlies geweest zijn als Holland-I inderdaad *gedestruerd* was. Dat het werk er nog is heeft echter zijn voordelen, want nu kunnen we zien wat het herscheppen van Holland-I tot Holland-II inhield.

58. Hintzen, 'Chronicon Hollandiae', 140-141.

59. Vooral nu we beschikken over een uitgave van de Beke-ervolgen tot 1433: Johannes de Beke, *Chroniken van den Stiche van Utrecht ende van Hollant*, H. Bruch, ed. ('s-Gravenhage, 1982) (RGP grote serie 180) (hierna: Johannes de Beke, *Chroniken*); Holland-I, 1417-1433, is duidelijk anders.

60. Door F. J. Poelhekke in *Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom Haarlem*, IV (1876) 131-151 (dit betreft het zogenaamde Bergense bloedwonder).

61. Dat wil niet zeggen dat alle mededelingen uit I *in dezelfde vorm* in II zitten. Een heel enkele keer kan de *aard* van de mededeling verschillen vertonen: het duidelijkste geval voor de Beierse periode lijkt mij te zijn een regel over het karmelieten-klooster te Schoonhoven, dat in I (ms London f. 96^v) gesticht wordt (1377) en in II (ed. Sweertius, 300) met de hele stad mee verbrandt (1375). De laatste mededeling is juist, de eerste niet: de stichting vond plaats in 1330. Ook overigens is de tekst van I naar historische inhoud vaak erg slecht; zo worden van Jan van Beaumont twee personen gemaakt. — Overigens is het niet alleen zo dat Holland-I, Beierse periode, in Holland-II is opgegaan; het zit ook bijna geheel in de Nederlandse Beka (ed. Bruch, zie noot 59) en vooral in Pauli's *Chronicon Hollandiae* (ms Utrecht UB 1650). Daar deze laatste echter veel uitvoeriger is dan Holland-I zou een editie van Pauli's kroniek te verkiezen zijn boven een van Holland-I.

Dat is geen kleinigheid geweest — al is dan het resultaat toch nog teleurstellend⁶². Het ligt voor de hand te denken dat de voorbereidingen van de tweede versie liggen in de *marginalia* die Leydis bijschreef in zijn eerste kroniek. Die aantekeningen geven aanleiding tot drie vragen:

1. komen ze alle uit één bron,
2. verraden ze een bepaalde gerichtheid in Leydis' belangstelling en
3. zijn ze alle in de nieuwe versie terug te vinden?

Wat de eerste vraag betreft: Carasso-Kok spreekt, in het voetspoor van Bruch, voorzichtig van 'aantekeningen onder meer naar Dirk Pauw'⁶³. Daarmee wordt bedoeld op een nog onuitgegeven Hollands-Utrechtse kroniek waarin Pauli zich hier en daar noemt als ooggetuige van bepaalde gebeurtenissen — reden waarom men die kroniek geheel op zijn naam zet⁶⁴. Omdat deze kroniek alleen in afschrift bestaat, niet is uitgegeven, en vooral omdat Leydis' *marginalia* door hun half-verbrande staat (zie noot 35) bepaald niet gemakkelijk te reconstrueren zijn is het haast onmogelijk hier stellige uitspraken te doen, maar het volgende kan toch wel gezegd worden: Leydis' aantekeningen bij de Beierse periode zijn inderdaad soms terug te vinden in Pauli's kroniek maar stammen ook uit van Pauli afwijkende Beka-vervolgen, en sommige hebben we niet kunnen herleiden⁶⁵. Evenmin is een duidelijk antwoord te geven op de tweede vraag: waarom heeft Leydis juist dit alles toegevoegd? Als het namelijk inderdaad zo zou zijn dat hij voor zijn *marginalia* uit meer bronnen putte dan is er meer reden om te denken dat hij bepaalde informatie zocht, bijvoorbeeld op echt Hollands terrein. In feite blijken de *marginalia* echter van alles te bevatten; een poging om ze naar onderwerp in categorieën onder te brengen vindt men hier bijgevoegd⁶⁶ en toont de onmogelijkheid aan van het reconstrueren van enige speciale gerichtheid in Leydis' keuze. Wél blijkt dat zeer veel uit de *marginalia* terug is te vinden in de Divisiechroniek, maar

62. J.D. Hintzens mening dat hij 'geen enkele poging heeft gedaan om aan zijn werk een persoonlijk karakter te verlenen', 'Chronicon Hollandiae', 141 slaat alleen op het 'slaafsche volgen van zijn bronnen'. Als hier gesproken wordt van *teleurstellend* wordt bedoeld dat een algehele stilistische revisie van zijn werk Leydis niet is gelukt.

63. *Repertorium*, 327.

64. Dit is het in noot 61 genoemde ms Utrecht UB 1650. Een typoscript van het gedeelte 1345-1468 berust bij de vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis, RU Groningen.

65. Voorbeeld: een uitvoerige aantekening over de strijd tussen Brabant en Holland over Heusden, ms London f. 139v (1356).

66. a. Opvallende gebeurtenissen in Hollandse steden (2x brand in Haarlem, 2 x strijd in Delft, 1x strijd in Leiden), b. oorlogen ter verbreiding of bevestiging van de Hollandse en Stichtse macht (Friesland, Oversticht), c. familiegevevens van graven en van adel, d. kloosterstichtingen (karthuizers bij Utrecht en Amsterdam), e. wonderen (de zwemmende vrouw bij Edam, de Latijn-sprekende baby in Utrecht), f. varia (stichting universiteit Leuven).

niet te bewijzen valt hoe het daar terecht is gekomen: via Leydis of rechtstreeks uit de ook door hem gebruikte bronnen. Het antwoord op de derde vraag: zitten alle aantekeningen bij Holland-I in Holland-II? moet luiden dat ze daar wel gro-
tendeels, maar niet alle in zijn opgegaan⁶⁷. En maar zelden zijn ze letterlijk inge-
voegd: soms worden ze opgespaard om verderop tezamen verwerkt te worden
(bijvoorbeeld: de familiegegevens van Albrecht van Beieren), soms ook zijn de
gegevens wel te herkennen, maar is toch de tekst van Holland-II duidelijk anders.
Ook kan de volgorde van de bijgevoegde aantekeningen in Holland-I en Holland-
II verschillen. Daarmee is al duidelijk dat de rol van de *marginalia* voor het tot
stand komen van Holland-II niet zo groot is als men geneigd is aan te nemen.
Wat evenwel nog meer opvalt is dat juist de grote toevoegingen en veranderingen
in Holland-II vaak niets met de *marginalia* te maken hebben⁶⁸. Kortom, het in-
voegen van al die nieuwe gegevens was maar een onderdeel, en niet eens zo'n be-
langrijk onderdeel, van het reviseren van Leydis' Hollandse kroniek⁶⁹. Er is veel
meer gebeurd dan het toevoegen of invoegen van nieuwe gegevens: er is een nieu-
we kroniek geschreven. Die had méér inhoud, maar vooral een andere stijl. Daar-
mee komen we op de ambitie die Leydis in zijn *praefatio* had uitgesproken, als
hij zich verontschuldigt voor de *ruditas* maar intussen toch de lezer voorhoudt
dat hij zijn verhaal, ondanks de verwerking van nieuw materiaal, *brevior ac leni-
or* zal maken. Is hem dat gelukt?

DE NIEUWE STIJL

Korter en 'zachter', dat wil zeggen: soepeler, aangenamer, is dat niet een moeilij-
ke combinatie? Zeker, en we kunnen dan ook al direct zeggen dat daar waar Ley-

67. Voorbeelden: de dood van Machteld, echtgenote van Willem V, 1362, en het vertrek van Jan van Blois naar Pruisen, 1363 (ms London f. 141^v; aldaar in de marge genoteerd, maar niet te vinden in Sweertius, 289 of daaromtrent).

68. Zie hierna, 42.

69. Daarmee komt ook de wel veronderstelde 'concurrentie' tussen Leydis en Pauli in een ander licht te staan. Hiervan is ooit door Bruch een punt gemaakt (*Supplement*, 45-46, en ook Romein heeft het over 'aanwijzingen voor een zekere concurrentie tusschen beiden' (*Noord-Nederlandsche geschiedschrijving*, 121, noot 1). Romein meende dat die concurrentie samenhang 'met het optreden zoowel van opdrachtgevers als van een publiek voor historiewerken, waardoor het schrijven ervan een beroepskarakter met winstmogelijkheden begon aan te nemen'. Dat heeft zeker niet gegolden voor de kloosterlingen Leydis en Pauli, die geen van beiden de indruk maken publieksgericht te werken. Bruch ziet het zo dat Leydis 'met andermans kalf geploegd heeft' omdat hij gegevens uit Pauli's kroniek zou hebben overgeschreven en verwerkt in zijn latere kroniek. Ongetwijfeld was echter het hele idee van 'gegevens stelen' aan het soort arbeid van Leydis en Pauli vreemd. Het *compilare* werd immers expliciet als deugd beleden. Dat manuscripten circuleerden zal niet alleen gebeurd zijn op grond van de vraag van leners, maar ook op wens van de schrijvers, die immers alleen in hun collega's een publiek vonden. Het lenen en lezen van eikaars manuscripten zal net als nu een eervol bedrijf geweest zijn en het bijwerken van eikaars geschriften iets als een vriendendienst. De situatie laat zich niet goed rijmen met de gedachte aan concurrentie tussen auteurs.

dis' stijl (naar zijn eigen maatstaven) iets soepeler is, de woordenvloed toeneemt. Maar met *brevior* zal hij ongetwijfeld niet letterlijk een geringer aantal pagina's, eerder een meer toegespitst, een meer to the point woordgebruik bedoeld hebben. Als we het zo mogen zien kan worden gesteld dat Leydis hier en daar in zijn opzet is geslaagd. Ik wil dat illustreren met twee voorbeelden van 'verbetering', een uit de Hollandse en een uit de Brederode-kronieken.

Om te beginnen met het Hollandse voorbeeld: dit betreft de passage waarin het begin wordt beschreven van de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Voor zijn eerste versie had Leydis een Vermeerderde-Beka-tekst gebruikt⁷⁰, met als voornaamste punten:

- een vermelding van de partij namen (zonder uitleg) en van de aanvoerders,
- nadruk op het feit dat beide partijen Holland verwoestten, en dat de Kabeljauwen zelfs zeventien steden veroverden binnen een jaar,
- dat Willem V, door zijn moeder ontboden, stelde dat Holland van hém was,
- dat toen de strijd ontbrandde, op de Maas, en dat de keizerin verloor.

Aan deze gegevens had Leydis zelf in zijn eerste versie al toegevoegd:

- dat Willem nu wel kon beweren dat Holland hem toebehoorde, aangezien zijn moeder het hem geschonken had, maar dat hij dat niet kon bewijzen (*quod non potuit rationibus probare*),
- dat de strijd op de Maas een vreselijk en bloedig karakter had, zodat het water nog drie dagen lang rood van het bloed bleef⁷¹.

De versie die Holland-II dan vervolgens van dit verhaal geeft is om te beginnen veel uitvoeriger: er worden vier capita aan gewijd in plaats van één⁷². Interessant is nu te zien waardoor de uitbreiding tot stand komt. Slechts een heel klein deel komt op rekening van de feitelijke toevoegingen (die niet uit de *marginalia* stammen; Leydis heeft bij zijn eerste versie van het ontstaan van de Twisten geen aantekeningen gemaakt). De toevoegingen zijn: een uitleg van de partijnamen, en vermelding van het feit dat de Hoeken zich na het verschijnen van Willem in Gorkum wendden tot Margaretha in *Henegouwen* (dat zij daar zat, en niet in Holland, maakt het verhaal veel duidelijker). Veel meer dan door deze spaarzame feiten wint het verhaal echter aan lengte doordat hetzelfde met (aanzienlijk) meer woorden wordt gezegd: zo wordt bijvoorbeeld het zojuist geciteerde: *non potuit rationibus probare* tot: *tarnen probare non potuit testibus aut literis*, maar het overgrote deel van de uitbreiding zit in een echte toevoeging, namelijk van een klacht met moraal, die met klassieke exempelen wordt aangekleed. Het resultaat is een volstrekt onwerkelijke en schematische opsomming, een retorische oefening.

70. Johannes de Beke, *Chroniken*, 198-200.

71. Boek IX, 5, ms Leiden UB BPL 127d f. 90^v.

72. In de editie Sweertius *Divisio XXIX*, c. 16-19.

ning van middelmatig niveau, maar Leydis heeft zich duidelijk ingespannen:

Ex istis factionibus provenerunt temporis processu in Hollandia ire, rixe, odia, inimicie, lites, contentiones, mendacia, periuria, blasphemia, homicidia, prodiones, ineendia, tyrannides, discordiarum semationes, innocentium oppressiones, oppidorum et villarum subversiones, diffamationes, rancorum accusationes, false iusticie, officia indignis data, virginum et mulierum violationes atque mactationes, parvulorum necationes, in malicia obstinationes, sacramentorum ecclesie contemptus, ecclesiarum et cimiteriorum violationes et depredationes, ac totius provincie spoliationes ac destructiones⁷³.

Wel een uitputtende opsomming van ellende! En die wordt dan vervolgens ook nog versterkt door verwijzingen naar beroemde auteurs die het verschijnsel *tweedracht* bejammerd hadden: Lucas, Sallustius en Cicero⁷⁴. Volgt een nieuwe opsomming, nu van steden die in het verleden al eens aan tweedracht ten onder waren gegaan:

O Bononia studiorum mater, et Ianua regina maris, O Parma, O Esculum, O Placentia. O Assisium, O Viterbium, O alie civitates et terre que discordijs et partialitatibus locum dedistis, Ubi est gloria vestra? Ubi populi multitudo? Ubi antique divitie? O discordia maligna, o discordia detestanda! Propter (te)⁷⁵ nempe civis insurrexit in civem, amicus in amicum, frater in fratrem...⁷⁶

- waarna de tirade wordt besloten met een herhaling van de Lucas-tekst (*omne regnum in se divisum desolabitur*).

In deze herziene versie van het verhaal van de oorsprong der twisten is Leydis' gegroeide ambitie heel duidelijk: hij gebruikt retorische middelen en klassieke voorbeelden en heft zo zijn onderwerp uit boven het gewone verslag van eenmalig gebeuren. Het effect is dat de lezer zich minder betrokken voelt bij het verhaal van juist déze twisten en eerder de neiging voelt een les uit het gebeuren te trekken; anders gezegd: dat gebeuren wordt in perspectief geplaatst. Daarmee kan deze passage, hoe schools en onhandig ook uitgevoerd, 'humanistisch' heten.

Dramatische gebeurtenissen waren duidelijk het meest geschikt om er de nieuwe techniek op te oefenen. Het tweede voorbeeld van de bewerking van een verhaal in humanistische geest levert een episode uit de Brederode-kronieken: de folte-

73. Geciteerd naar ms Brussel KB 8343 f. 195^v; in de ed. Sweertius, 273-274 zitten veel fouten en veranderingen.

74. 'Unde dominus noster Lucae undecimo: omne regnum in se divisum desolabitur... Et Sallustius in lugurthino: concordia res parvae crescunt... Et Tullius de amicitia: quae domus tam stabilis, quae civitas tam firma est, quae non odiis et dissidiis funditus possit everti?'

75. Sweertius heeft: *propter te civis* etc, de tekst van het ms Brussel: *propter nempe civis*... Die invoeging van *te* is wel een goede oplossing, maar moet wel als zodanig aangegeven worden.

76. Brussel KB 8343 f. 195^v.

ring van Reinoud van Brederode op bevel van David van Bourgondië, bisschop van Utrecht, in 1470. De Latijnse vorm van deze passage moet wel een bewerking van de Nederlandse zijn (ter controle zullen ze beide hierna geciteerd worden). Als we een analogie met de Twisten-passage mogen trekken dan gebeurt hier in de bewerking hetzelfde: een bepaald incident wordt tot algemene waarschuwing verheven. Zowel in de Nederlandse als in de Latijnse versie van Reinouds foltering worden de gebeurtenissen van te voren aangekondigd, met dramatische nadrukkelijkheid, maar al bij die aankondiging blijkt verschil: de Latijnse versie is veel uitvoeriger, geeft meer (Bijbel)- citaten, maar zegt de partijnaam van de boosdoeners niet te willen noemen, waardoor het verhaal iets abstracts krijgt. Aan de verkeerde kant staan nu eenvoudig *homines pestiferi*, die juist door hun ongenoemd-zijn de meer verheven staat van Vertegenwoordigers van het Kwaad krijgen. De Nederlandse versie heeft ronduit 'die Cabeljaus partye, die anders geen saken en hadden, dan die parthye, die sy in haer hert drougen', waardoor men precies weet waar het kwaad stak. En in die Nederlandse versie heet bisschop David 'een bastaert van Bourgognen', die 'edel Hollants bloet sonder schuit pynicht'; in de Latijnse wordt hij niet genoemd en gaat Leydis meteen, veel wijdlouper, over op het ook in de Nederlandse versie volgende thema: 'God gaf Reinoud gelegenheid zijn lijdzaamheid te tonen, als ware hij Job'⁷⁷. Dan volgt het besluit om tot marteling over te gaan. Men vergelijkte:

Die biscop mit synen quade Raetsluden hadde enen feilen raet, hoe dat hy den Heer van Brederoeden soude mogen daer toe brengen, dat hy oeck soude lyden, al dat Walraven geleden hadde. Ende laci, dat schant is te seggen, zo hebben sy in hoeren raet gesloten, dat eer 't die Heer van Brederoeden niet en soude willen lyden sy souden hem liever mit sware tormenten ende pinen doen lyden. Ende aldus hebben sy hoer ogen verkeert, ende hebben niet aangezien den genen, die in den hemel sit, ende geboden heeft aldus seggende in de oude wet. De onnosele ende rechtveerdige en suldi niet ter doot brengen. Mer dat gebot hebben sy al vergeten, ende hebben dat onnosel bloet, ja dat alder edelste Hollants bloet gehandelt oft een dief of moordenaer waer geweest, want sy hebben

Grande et pene immane facinus f uit... Pontificis tarnen accessit Neronis consilium quomodo et at itidem nobilem Reynaldum de Brederueden fatendum induceret, ymo et pudet dicere quid sceleris intervenit, nam ecce impie statuerunt nisi sua sponte idipsum fateretur nobilis miles, quod predictus Walramus detexerat compulsus saevas manus in eum tormentis iteratis extenderent. O feroces animos, O crudeles cogitationes, O virus pessimum in nobili domo de Brederueden labem quere, que opido semper honoris cupida f uit. Parcite scelestes, optimum illi nomen tradidit antiquitas. Nichil nee quidem vel unus famae suae negligens visus est de cetera measse. Unde de Brederueden nobilis leoexivit. Sed quid? Tune quidem non ambulat quiete virtuosi, cum malorum per-

77. Nederlandse versie bij Matthaeus, *Analecta* I, 689-690, en Hoar, *Brederode Chronicle*, 172-174; Latijnse bij *Chronica... dominorum de Brederueden*, 66-68 (zie hiervóór noot 49).

mit swaren pynen hem angegaen, om hem te doen lyden, dat hy nye en dochte, om also saken te vinden, dat sy hem souden mogen doden. Mer God die en heeft dat nochtans niet verhenget, als men hie na noch wel horen sal. In deese navolgende manier so hebben sy hem gepynt, want de selfde maniere heb ie gelesen in scriften, die hy self mit syn eygen hant achtergelaten heeft...⁷⁸

dicione seculum manet. Sicque et in alto sedentis verborum immemores dicentis, innocentem et iustum non perdes morte, eum quem illustris stipes Hollandiae ex origine dedit, velut eos qui aut aliena diripiunt, aut qui sedicionem committunt latrones, et penis et tormentis strinxerunt, atroci namque supplicio aggressi, dignam quiddam audire sperabant, conatque intelligere ab eo, quod pridem numquam cogitaverat vel etiam semel. Sed non est a Deo permissum et sic innoxius tamquam pro noxa traderetur in necem, innocens evasit sed post tormenta. Et subsequens aedicio penarum omnium maneriem exponet, quam eciam et sua nobili manu, que mentiri non didicit Reynaldus conscriptam quod ipsemet repperi^{78a}.

Het is hetzelfde verhaal, en het is zelfs zo dat in beide versies de schrijver besluit met de mededeling dat hij Brederodes eigenhandig geschreven verslag heeft gelezen. Het verschil zit opnieuw in het gebruik van stijlmiddelen voor de tweede, dat is in dit geval de Latijnse, versie — die dus langer wordt en een ander karakter krijgt: dat van de klacht en de vermaning. De aanzet tot die klacht (Ende aldus hebben sy hoer ogen verkeert...) zit ook al in de eerste, Nederlandse, versie, maar wordt in de Latijnse veel meer uitgewerkt, waardoor het accent wordt verlegd. Opvallend is het stijlmiddel van de uitroep, respectievelijk de aanroep (*o feroces animos... parcite scelestes*); opnieuw is het effect dat het gebeuren zijn incidentele karakter verliest en wordt verheven tot het niveau van algemene menselijke tragiek. Maar het sterke van deze passage is dat zij daardoor niet ontardt in een vlak exempel van de verdrukte onschuld; integendeel, ook die onschuld, dat 'edelste Hollants bloet' wordt via een verwijzing naar zijn *antiquitas* van een extra dimensie voorzien⁷⁹.

Hiermee zijn twee voorbeelden van Leydis' nieuwe stijl gegeven. Wel moet gezegd dat het presenteren ervan iets gevaarlijks heeft; zij kunnen, aldus uit hun verband gerukt, de indruk wekken representatief te zijn voor de wijze waarop telkens de bewerking het oorspronkelijke verhaal verfraait. Maar dat zijn ze niet: de aangehaalde passages zijn eerder uitzonderingen. In het Beierse gedeelte van de Hollandse kroniek, dat van 1345-1417, is het hoofdstuk over het ontstaan van

78. Matthaëus, *Analecta* I, 705 en Hoar, *Brederode Chronicle*, 208; 78^a zie noot 79.

79. *Chronica... dominorum de Brederueden*, 85-86; net als bij de aanhaling in noot 78 is de spelling van de editie aangehouden, die in beide gevallen het handschrift volgt; in beide edities is ook afgezien van het aanbrengen van moderne interpunctie.

de Twisten het enige voorbeeld van een zo sterk bewerkte passage. Voor de rest is het zo dat er weliswaar veel meer staat in Holland-II, maar dat over het algemeen van de *melior modus*, waarop dat méér wordt meegedeeld, niet veel is terechtgekomen. Op plaatsen waar Leydis de eerste keer al zijn best had gedaan, hetgeen vaak het geval is bij het beschrijven van veldslagen⁸⁰, wordt in de tweede versie weinig veranderd. En hele stukken blijven ook in Holland-II gekenmerkt door een dorre annalistische stijl. En wat de Brederode-kronieken betreft: hier ligt de verhouding zo ingewikkeld dat niet per kroniek, maar per passage bekeken moet worden wat eerste ontwerp is en wat bewerking, en ook dan valt dat niet altijd duidelijk te zien. Het lukte Leydis slechts heel incidenteel om met zijn *melior modus* ernst te maken. Bewerken was voor hem duidelijk een *tour de force*.

Misschien verklaart dat het afbreken, of liever ophouden, van Holland-II al bij het jaar 1417? Stellig had Leydis het plan om een kroniek te schrijven die tot aan zijn eigen tijd reikte — daarvoor was hij nog genoeg middeleeuwer. Hij kondigt dat voornemen trouwens ook in zijn *praefatio* aan⁸¹. Daarom neemt men algemeen aan dat het werk verder gelopen heeft, en dat het enige nog bestaande afschrift een versie is 'zonder slot'⁸². Goede redenen om dat te accepteren ontbreken echter: de afschrijver vermeldt keurig FINIS onder het laatste hoofdstuk van het 32ste Boek, dat de regering van Willem VI bevat. De Divisie-kroniek,

80. Een mooi voorbeeld is het verhaal van de slag bij Othée, 1408, even uitvoerig in Holland-I (Leiden UB BPL 127d, ff. 99M00" (= Boek IX, 20) als in Holland-II (ed. Sweertius, 332-333).

81. "...opus compilavi... addendo nihilominus ea, quae temporibus meis contigerunt". Bovendien wordt er eenmaal verwezen naar de geschiedenis van Philips van Bourgondië, die dus nog behandeld lijkt te gaan worden: 'Philippus...subjugat sibi Luxemburgiam ut inferius dicitur' (ed. Sweertius, 327; aangehaald door Romein, *Noord-Nederlandsche geschiedschrijving*, 117).

82. Voor het eerst verdedigd door J. Bolhuis van Zeeburgh, 'Hollandsche geschiedbronnen voor het Beiersche tijdperk, 1354-1436', *BVGO Nieuwe Reeks VIII* (1875) 356-357, en daarna overgenomen door Hintzen, 'Chronicon Hollandiae', 139, Romein, *Noord-Nederlandsche geschiedschrijving*, 117, Bruch, *Supplement*, 44,45, en Carasso-Kok, *Repertorium*, 327. Het merkwaardige is dat in deze reeks eerst op inhoudelijke gronden wordt geargumenteed (namelijk: 'de schrijver van de Divisie-kroniek moet een handschrift vóór zich gehad hebben dat niet ophield in 1417, want zijn kroniek toont op dat jaar geen breuk'), maar dan plotseling, namelijk door Bruch op de laatstgenoemde pagina 45, en in navolging daarvan door Carasso-Kok, op handschriftelijke (Bruch: 'het onvolledige ms'; Carasso-Kok: 'het slot ontbreekt en het handschrift is beschadigd'). Deze laatste argumentatie nu lijkt me niet juist: het handschrift is wel beschadigd, maar vooral aan de voorkant op de hoeken, en dat 'het slot ontbreekt' valt niet te zien: het verhaal houdt keurig op met de opsomming van Hollandse edelen als laatste hoofdstuk van de 32ste Divisie; ook de 27ste Divisie was met zo'n lijst besloten. De *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique* van J. van den Gheyn, XI, 7241, 83-84 zegt in de handschrift-beschrijving dan ook niets over een ontbrekend slot, wél iets over de beschadigingen aan het begin. Bij onbevangen kijken vind ik dat het lijkt of de afschrijver een handschrift voor zich gehad heeft dat niet verder liep; opmerkingen in de geest van *cetera pars desideratur*, gebruikelijk als men wist dat er eigenlijk meer viel over te schrijven, ontbreken. Wil men dus volhouden dat Holland-II verder doorgelopen heeft dan 1417 dan moet men terug naar de oudste argumentatie, die van Bolhuis van Zeeburgh, en dus uitgaan niet van Leydis zelf, maar van de Divisie-kroniek.

die Leydis' *Chronicon* (= Holland-II) als voorbeeld heeft gebruikt telt ook 32 Boeken, al reiken die tot 1517. Als we ons indenken wat een geweldig werk het reviseren van zijn kroniek voor Leydis is geweest, welke eisen hij zich stelde en met welke moeite hij daaraan poogde te voldoen, dan is het heel wel voorstelbaar dat hij ondanks een voornemen verder te gaan maar tot 1417 gekomen is. Eigenlijk ligt het voor de hand dat men bij grondige bewerking chronologisch minder ver met een verhaal komt; met andere woorden: het eerder eindigen van een kroniek hoeft juist *niet* te betekenen dat die eerder werd geschreven (zoals wordt gezegd van de Latijnse Brederode-versie) of 'afgebroken' in de wat dramatische zin die men daaraan bij middeleeuwse teksten pleegt te geven (zoals dus wordt gezegd van Holland-II).

In de bewerking werd Leydis' historische stof een enkele keer tot oefenstof voor de retorische uitwerking van een bepaald thema. Daarmee krijgt het verhaal iets indirects, wordt tot vehikel voor algemene lessen, en krijgt het afstandelijke karakter dat we aan het begin noemden als kenmerk voor humanistische geschiedschrijving. Dat Leydis met zijn oefening niet verder kwam dan 1417 kan men dan zelfs zien als uitvloeisel van de objectivering van de stof, waardoor een schrijver een periode als afgesloten en dus bewerkbaar kan voelen. Maar misschien gaat zo'n speculatie te ver.

SCHOLING, INVLOEDEN

Als dan is vastgesteld dat de Renaissance Leydis had aangeraakt, omdat hij hier en daar iets met de klassieke retoriek lijkt te willen uitheffen boven het gewone verhaal, dan rest nu nog de vraag hoe deze aanraking tot stand is gekomen.

Leydis was karmeliet, en verbleef al een jaar of tien voordat hij begon te schrijven in het Haarlems convent. De karmelieten vormden een geleerde orde, waarin veel werd gedaan voor de vorming van veelbelovende conventualen⁸³. Het is waarschijnlijk dat een Joannes de Leydis die in 1463 in het Keulse *studium gene-*

83 Zie hiervoor H.G.J. Lansink O. Carm., *Studie en onderwijs in de Nederduitse provincie van de karmelieten gedurende de middeleeuwen* (Nijmegen, 1967) vooral hoofdstukken IV en V. De karmelitaanse *studia generalia* werden bij voorkeur gesticht in een universiteitsstad of in andere belangrijke plaatsen, waar mettertijd toch ook een universiteit opgericht werd, zie Lansink, 145 vlg. Soms waren de *studia generalia* door een officiële acte van incorporatie in de universitaire gemeenschap opgenomen, zoals in Keulen het geval was, maar dat hield toch niet in dat de studenten van het *studium* aan de universiteit hoefden te immatriculeren, en er bleef onderscheid tussen de universitaire cursussen en die in het *studium* (Lansink, 117, 120).

rales de logica bestudeerde onze historicus is⁸⁴. Maar een graad heeft hij niet behaald⁸⁵, en afgezien van een kort, misschien wat mislukt⁸⁶ priorschap heeft hij ook geen functie in zijn Haarlems convent vervuld — althans niet die van *infor-mator* (docent), waartoe een voortgezette studie gewoonlijk leidde⁸⁷. Misschien was hij het type van de stille geleerde, misschien was hij ook te lichtgeraakt voor een besturende praktijk⁸⁸. Toch mag men aannemen dat hij bepaalde contacten heeft gehad die hem gevoelig maakten voor de nieuwe stijl.

Nu was de verbreiding van de humanistische denkbeelden en 'schrijfmode' be-noorden de Alpen in de late vijftiende eeuw, Leydis' tijd, nog sterk een zaak van persoonlijke contacten, die óf letterlijk door bezoeken, óf indirect door briefwis-seling onderhouden en gecultiveerd werden. In veel gevallen is het dan ook niet

84. Frankfurt, Stadtarchiv, Carmeliterbücher C 47a f. 358' (nieuwe nummering). Voor de inhoud van deze studie in de logica zie Lansink, *Studie en onderwijs*, 165-171: het accent lag op wat wij taai-logica zouden noemen, of wijsgerige grammatica, en diende als voorbereiding op studie van de eigen-lijke wijsbegeerte (*philosophia naturalis en moralis*); als zodanig vervult deze logica-studie de functie van *artes* aan de gewone universiteiten.

85. Het lijkt zelfs of hij de studie heeft afgebroken: terwijl de logica-cursus te Keulen gewoonlijk drie jaar duurde (Lansink, 167) vinden we Leydis alleen in 1463 vermeld. Interessant is dat in 1464 de kapittelvergadering besluit tot het instellen van een studium te *Haarlem* (Frankfurt, Stadtarchiv, Carmeliterbücher C 47a, f. 361") en men dus kan denken dat Leydis daarin een functie zou krijgen; dat blijkt echter niet het geval, en ook in de lijsten van andere in aanmerking komende studia (Trier, Leuven, Brussel) komt hij niet voor. Daar de logica-cursus het *begin* vormde van 'voortgezet' onder-wijs aan de karmelieten is het niet goed voorstelbaar dat dit éénjarig Keulse verblijf een afsluiting is geweest van eerder ondernomen studiën; de Joannes de Leydis die samen met een Wilhelmus de Harlem van 1422 t/m 1444 logica heeft gestudeerd in Keulen en Engeland (Carmeliterbücher C 47a ff. 28 l^v en 289^v (nieuwe nummering); C 6, f. 72") moet dus echt wel een oudere naamgenoot zijn, over wie dan verder trouwens ook niets te vinden is. Onze historicus heet in Carmeliterbücher C 47a f. 434' *iunior*; er zijn dus inderdaad twee Johannesen a Leydis binnen de orde geweest, en het is waar-schijnlijk dat onze, *iunior*, even te Keulen studeerde in 1463 en kort daarna met zijn historisch werk begon, zie de datering van Holland-I, hiervóór. (De Joh. Leydis die in 1454 in Keulen in de *artes* im-matriculeert (H. Keussen, *Die Matrikel der Universiteit Köln*, I (Bonn, 1919) 561) is blijkens zijn handschrift (KB Brussel 1136/4562: *per me Johannem leidis Colonie in artibus studentem anno 1454*) duidelijk een ander).

86. Roefs, *Egmond-kroniek*, 20.

87. Voor de inhoud van deze functie zie Lansink, *Studie en onderwijs*, 42-54. De lijsten met functies vervuld in de diverse conventen, die in de Carmeliterbücher in het Stadtarchiv Frankfurt (vooral C 47a, C 6, C87b) nauwgezet worden geregistreerd, hebben voor Haarlem steeds andere namen dan Leydis, waarvan de meeste lange jaren achtereen, zoals Simon Purmer, al optreden in 1464 als *infor-mator* en in 1494 eindelijk prior geworden. Dat onze Leydis in 1495 sub-prior in Haarlem geweest zou zijn blijkt nergens uit de archivalia; de mededeling stamt van Trithemius, in zijn *Catalogus*, zie noot 27; hoe dan ook, een degradatie van prior tot sub-prior, zoals in Leydis' geval gebeurd zou zijn, is (naar blijkt uit de lijsten) ongewoon.

88. Het is inderdaad zo dat de inhoud van zijn strijdschrift tegen de dominicaan Antonius van Florence (*Tractatus reprobacionum quinque mendaciorum in cronica Anthonini... contra ordinem Carmelitarum positorum*, Oxford, Bodleian Library ms 3429, nieuw genummerd Selden supra 41) zelfs als men poogt met de maatstaven van de tijd te rekenen buitengewoon futiel en nijdig van toon is (Roefs, *Egmond-kroniek*, 32 spreekt op grond van indirecte informatie van 'heftig en kleinzielig').

moelijk te reconstrueren via wie en in welke kring men tot een bewust retorische aanpak werd 'bekeerd'. Het nieuwe medium van de drukpers had immers de noodzaak van die contacten nog niet vervangen, versterkte eerder de drang tot persoonlijke gedachtenwisseling. Voor Leydis zijn de aanwijzingen helaas gering, maar er is er toch één: zijn contact met de Gentse karmeliet en humanist Arnoldus Bostius (1450-1499)⁸⁹. De sterkste aanwijzing dat Leydis Bostius heeft gekend ligt in het feit dat hij diens enorme *Speculum historiale*, een geschiedenis van de karmelieter orde, eigenhandig overschreef (of bewerkte?)⁹⁰; een minder sterke in de aanwezigheid van werk van Leydis onder Bostius' papieren⁹¹. Dat is niet voldoende om persoonlijk contact te bewijzen; er zijn bijvoorbeeld geen brieven overgeleverd. Toch is het waarschijnlijk dat Bostius voor Leydis de vader van het humanisme is geweest. Dat valt af te leiden uit hetgeen we meer in het algemeen van de Gentse karmeliet weten: hij was het type van de vroeg-humanist die in het centrum van een kring illustere correspondenten staat, die constant prijst en bemoedigt, dankbaarheid toont, kritiek uitoefent, eist en vleit. 'He was the friend of most of the literary men of his day, and though he published little himself was constantly encouraging others to write and publish'⁹². Die anderen waren onder meer de Franse geschiedschrijver Gaguin; Trithemius, de beroemde abt van Sponheim, zelf centrum van een grote kring correspondenten; Conrad Celtis, de Duitse 'aartshumanist', van wie datzelfde gezegd kan worden; Erasmus; en diens leraar Aurelius, samensteller van de Divisiechroniek⁹³. Met Erasmus en Aurelius zijn we thuis, zij het in Gouda, niet in Haarlem; maar de mogelijkheid dat Leydis althans Aurelius persoonlijk heeft ontmoet valt toch niet uit te sluiten. De Haarlemse karmelieten immers hadden in veel Hollandse steden hun terminarii⁹⁴, en bovendien hadden ze een zusterconvent in Schoonhoven,

89. Zie voor Bostius P. Benoît-Marie de la Croix, 'Les Carmes humanistes', *Etudes Carmélitaines*, XX, vol. II (1935) 33-38 met aldaar genoemde literatuur, en Usewijn, 'Coming of Humanism', 201, 224, 274-275, 286. Tot mijn spijt heb ik niet kunnen inzien F.-B. Lickteig, *The German Carmelites at the Medieval Universities* (Roma: Institutum Carmelitanum, 1981) dat mogelijk nog iets over Bostius bevat.

90. Voor P.B.-M. de la Croix, 'Carmes humanistes', 66 is dit feit voldoende om van *vriendschap* tussen Bostius en Leydis te spreken. Voor het ms van het *Speculum* zie noot 20; binnen de karmelieter én binnen de andere geleercentradities, zie noot 27, geldt Leydis als de 'auteur' van dit werk.

91. Nu opgegaan in de verzamelde papieren van de Engelse humanistische karmeliet (later protestant) John Bale, Oxford Bodleian Library mss. Selden supra 41 en Bodl. 73.

92. P.S. Allen, *Opus Epistolarum Des. Erasmi*, I (Oxford, 1906), bij no. 53. Overigens heeft P.B.-M. de la Croix, 'Carmes humanistes', 35, het over een 'liste formidable de ses écrits'!

93. Elf brieven van en aan Bostius zijn uitgegeven door P.S. Allen, *English Historical Review*, XXXIV (1919) 225-236; twee van en aan Aurelius door Molhuysen, *Nederlands Archief voor kerkgeschiedenis*, respectievelijk II (N.S. 1903) 23-24 en IV (N.S. 1905) 59-60.

94. Dit zijn paters, die daar op bepaalde termijnen preekten en de biecht hoorden, zie T. Brandsma O. Carm., 'Het Carmelietenklooster te Haarlem', *Carmelrozen*, III (1914-1915) 96.

waarmee Aurelius in de jaren negentig enige tijd als prior van het nabijgelegen augustijnen-klooster Hemsdonk⁹⁵ contacten gehad kan hebben. Ook in Leiden kunnen zij elkaar ontmoet hebben: dat moet wel Leydis' vaderstad geweest zijn, en Aurelius verbleef er rond 1500 in het klooster Lopsen. Zo is het niet onmogelijk dat Aurelius een schakel vormde tussen Bostius en Leydis, en ook niet dat Aurelius zelf van Leydis het manuscript van Holland-II, de basis voor de Divisie-kroniek, gekregen heeft.

De lokroep van de fraaie stijl immers klonk over de grenzen van de orden heen: dat is alleen al uit een correspondenten-kring als die van Bostius duidelijk. Zelf was hij dan karmeliet, maar Gaguin was trinitariër, Trithemius benediktijn, Aurelius augustijner-kanunnik. De benediktijn Trithemius schreef een geschiedenis van de karmeliet order⁹⁶, en de karmeliet Leydis schreef er een van het benediktijnen-klooster Egmond. Kan Leydis zijn impulsen dan niet even goed van Hollandse mede-kloosterlingen gekregen hebben als van zijn orde-genoot Bostius? Misschien uit Egmond? Waarschijnlijk toch niet, want de chronologie pleit er tegen. De bloei van dat klooster als humanistisch centrum dateert van na het invoeren van de observantie in 1491. Nadien, en met name in de eerste twee decennia van de zestiende eeuw, stond Egmond in nauw contact met de opkomende Latijnse school van Alkmaar onder de illustere rectoren Antonius Liber van Soest, Bartholomeus van Keulen⁹⁷ en Johannes Murmellius. Abt Meinard Man wordt door Aurelius geprezen in een zuiver humanistische passage: *v/r earum rerum que patriam suam illustrare possunt quam maxime studiosus, bonorum omnium ac perinde literatorum liberalissimus fautor et patronus, vir sane integra fide, integriore doctrina, integerrima religione*⁹⁸. Maar daarmee zijn we in 1514-1515, terwijl Leydis' contacten met Egmond in de jaren tachtig gelegen hadden, toen Nikolaas van Adrichem en Jordanus van Driel abt waren, die de

95. Romein, *Noord-Nederlandsche geschiedschrijving*, 208.

96. Liber *trimerestus, anaphoricus, panegyricus, de principio et progressu ordinis Carmeliticum* (Mainz, Peter von Friedberg, 1497).

97. Vooral tussen hém en Egmond is het contact nog letterlijk zichtbaar in de gelijk-handigheid van een Egmondse en Alkmaarse codex, nu beide in het Gemeente-archief te Alkmaar: de eerste, no. 263 bevat onder andere een afschrift van Leydis' Holland-I met verlenging tot 1514 en stamt duidelijk uit Egmond; de tweede, no. 610, bevat typisch humanistische schoolstof en enkele *carmina*, waaronder van Bartholomeus van Keulen.

98. Aangehaald door H.E. van Gelder, *Geschiedenis der Latijnsche school te Alkmaar*, I (Alkmaar, 1905) 82. Zie ook J. Hof, *De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573* ('s-Gravenhage-Haarlem, 1973) 142-143.

voor het humanisme zo gunstige reformatie van het klooster juist tegenhielden". Toen in 1491 die reformatie eindelijk werd doorgezet beëindigde Leydis zijn transcript van Bostius' *Speculum*, met wie hij dus waarschijnlijk al eerder in contact stond. Bostius stierf in 1499, Leydis in 1504; de invloed van de orde-genoot zal dus naar alle waarschijnlijkheid toch in Leydis' geval het zwaarste gewogen hebben.

De impuls om zijn kronieken *meliore modo* te herschrijven kwam natuurlijk in de eerste plaats voort uit eigen ambitie, en die kan dus aangewakkerd zijn door de grote bemoediger Bostius. Leydis beschikte al over een belangrijke vaardigheid: hij kon goed preken. *Ecclesiastes insignis* heet hij in de traditie van zijn orde, *declamator sermonum popularium praeclarus* noemt Trithemius hem in humanistische stijl¹⁰⁰. Weliswaar is preken voor het volk iets anders dan preken voor de geleerden-wereld, maar de geoefendheid was toch nuttig. Niet voldoende; gezien zijn streven leefde Leydis te vroeg. Vlak na zijn dood wordt plotseling het netwerk van de Noordelijke humanistencorrespondentie met zijn centra en zijn uitstralingen zichtbaar. Maar in de betreffende afzondering van zijn Haarlems convent heeft Leydis toch al iets aangevoeld van de eisen van de nieuwe stijl, en heeft hij geprobeerd daaraan tegemoet te komen.

99. Roefs, *Egmond-kroniek*, 42-43.

100. *Ecclesiastes insignis*: Frankfurt., Stadtarchiv, Carmeliterbücher 47e (catalogus illustrium viro- rum), f. 173' (nieuwe nummering); *declamator... praeclarus*: J. Trithemius, *Catalogus* zie noot 27, f. lxxix.

Politicalogen, sociologen, historici en de verzuiling

H.DAALDER

AANDACHT VAN HISTORICI VOOR HET WERK VAN POLITICOLOGEN EN SOCIOLOGEN

Politicalogen en sociologen die schrijven over de verzuiling in Nederland hebben niet te klagen over de aandacht die historici voor hun werk hebben. Knoopten niet prominente 'jongeren' als Blom¹ en Bank² in hun dissertaties bij het werk van Lijphart aan? Verwijzen niet overzichtswerken als dat van E.H. Kossmann, *De Lage Landen*, de nieuwe AGN, of W.W. Mijnhardt, e.a., *Kantelend geschiedbeeld* min of meer ruimhartig naar politicologische analyses? Was het niet zo dat een Engelstalig stuk dat ik in 1966 publiceerde over de ontwikkeling van opposities in een verzuilende samenleving op ruime schaal in fotokopieën in historische opleidingscentra circuleerde totdat het een (welkom) *imprimatur* ontving in de tweede druk van *Vaderlands verleden in veelvoud?* (1980). En was het niet zo dat mijn oratie uit 1964 *Leiding en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek* (Assen, 1964); tien jaar later met een *Antikritiek* in de vorm van een Leids diescollege herdrukt onder de titel *Politisering en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek* (Assen, 1974), en veel meer nog Lijpharts *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (1968, nadien een bestseller, 5e druk 1984) en J.Th.J. van den Berg en H.A.A. Mollemans *Crisis in de Nederlandse politiek* (1974) als verplichte of aanbevolen literatuur voor studenten in de nieuwste, vaderlandse geschiedenis figureerden? In historische kring zijn diverse initiatieven ontwikkeld voor nieuw onderzoek naar de geschiedenis van de verzuiling³. Men kan het initiatief van de redactie van de *Bijdragen* een dubbelbespreking van de dissertatie van S. Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat* (Nijmegen, 1983) uit te lokken zien als opnieuw een teken van gereede aandacht van historici voor de schrifturen van politicalogen over de verzuiling. Zij stimuleert daarmee een polemiek, waarvan Stuurmans dissertatie een uitgesproken specimen is.

De ruime aandacht die historici voor politicologisch en sociologisch werk over de verzuiling hebben is op zich niet onproblematisch, om tenminste een viertal redenen:

Het is, in de eerste plaats, niet zeker of men bijvoorbeeld van een politicologische *theorie* (of theorieën) van de verzuiling kan spreken. Men noemt bijvoorbeeld het werk van Lijphart en mijzelf (ook Stuurman doet dat, 11 en 15, noot 1) vaak in één adem, zonder duidelijke

1. J.C.H. Blom, *De muiterij op de Zeven Provinciën. Reacties en gevolgen in Nederland* (Bussum, 1975).

2. Jan Bank, *Katholieken en de Indonesische revolutie* (Baarn, 1983).

3. J.C.H. Blom, *Verzuiling in Nederland 1850-1925* (Amsterdam, 1981). Ook in Nijmegen wordt, zowel door historici rond A.F. Manning als door sociologen zoals A. Felling, J. Peters en O. Schreuder, nieuw onderzoek over de verzuiling en ontzuiling geëntameerd.